Ν. ΒΟΛΙΩΤΗ δ.φ.

Η ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΑΙ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Κατὰ τὸν Ἰσοκράτη εἶναι ἀδύνατον ἡ ἀνθρωπίνη διανόησις νὰ συλλάβῃ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῶν φαινομένων καὶ τῶν πραγμάτων [1], διότι πάντοτε τὰ γεγονότα καὶ τὰ πράγματα εὑρίσκονται πέραν τῶν ἀντιληπτικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἀνθρώπων [2]. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἀνθρωπίνη ἱκανότης τοῦ γιγνώσκειν εἶναι πολὺ περιωρισμένη, εἶναι δηλαδὴ ἀδύνατον νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ βάθος τῆς γνώσεως τοῦ ἀντικειμένου καὶ νὰ γνωρίσῃ αὐτό. Ὅ,τι δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν κόσμον ποὺ τὸν περιβάλλει εἶναι μόνον μία «δόξα», μία ἐπιφανειακή, ὑποκειμενικὴ γνῶσις δηλαδή, ποὺ δὲν εἰσδύει εἰς τὸ βάθος, εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου διὰ νὰ τὸ γνωρίσῃ εἰς τὴν ὁλότητά του.

Ὁ Πλάτων ἐν προκειμένῳ ἔχει τελείως ἀντίθετον ἄποψιν. Κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ γνωρίσῃ καὶ κατανοήσῃ κάθε τι ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως ὅτι τοῦτο φωτίζεται ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ «ὄντος». Αὐτὸ ὅμως τὸ «ὄν» τὸ ὁποῖον, τὰ μὲν ὄντα καθιστᾶ κατανοητὰ καὶ γνωστὰ τὸν δὲ ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ εἰσδύῃ εἰς τὸ βάθος αὐτῶν καὶ νὰ τὰ γνωρίζῃ, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ αἰτία τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας [3].

Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμοίως δὲν θὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν Ἰσοκράτη, διότι καὶ αὐτὸς φρονεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διανόησις δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, αἰσθητῶν καὶ πνευματικῶν γενικῶς, ὅλων δηλαδὴ τῶν ὄντων [4] καὶ μάλιστα δὲν δέχεται ὅτι ἡ γνῶσις πρέπει νὰ ἀξιολογῆται συμφώνως πρὸς τὴν πρακτικὴν χρησιμότητά της εἰς τὴν ζωήν [5]. Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν λεπτομερέστερον τὰς ἀπόψεις τῶν τριῶν αὐτῶν διανοητῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐπὶ τοῦ θέματός μας.

α'. «Ἐπιστήμη - δόξα».

Ἡ ἄποψις τοῦ Ἰσοκράτους περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς γνώσεως τὸν ὁδηγεῖ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ «ἐπιστήμης» καὶ «δόξης». Ἀλλὰ καὶ ἡ «δόξα» τοῦ Ἰσοκράτους εἶναι μᾶλλον μία πρακτικὴ γνῶσις «μία θεωρία βασιζομένη ἐπὶ πρακτικῆς ἐμπειρίας» [6]. Ὁ Ἰσοκράτης ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Ἐριστικῶν, διότι οὗτοι ὑπέσχοντο εἰς τοὺς μαθητάς των νὰ τοὺς κάμουν εὐτυχεῖς διδάσκοντες εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπιστήμην [7]. Σαφεστέραν διάκρισιν μεταξὺ «δόξης» καὶ «ἐπιστήμης» κάμνει ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ Ἀντιδόσεως» [8], ὅπου ὁ ὅρος «δόξα» ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν πρακτικὴν γνῶσιν, ἐνῷ ὁ ὅρος «ἐπιστήμη», σημαίνει ἀληθῆ γνῶσιν, εἰς δὲ τὴν Ἑλένην κάμνει σύγκρισιν μεταξὺ τοῦ «δοξάζειν» καὶ «ἐπίστασθαι» [9].

---

1) Περὶ Ἀντιδόσεως 271.

2) Περὶ Ἀντιδ. 184.

3) Πλάτ. Πολιτ. ΣΤ, 508 Ε., Πρβλ. Ε 477 Β, Ε 478 Α. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν τὴν ἄποψιν τοῦ Πλάτωνος τὸ «ὄν» καὶ τὸ ἀγαθον εἶναι συνώνυμα. Ὅρα Πλάτωνος Πολιτεία ἔκδ. Loeb London 1935, τόμ. ΙΙ, σελ. 103.

4) Ἠθικὰ Νικομ. 1139 Β, 25 ἐπ., Ἠθ. Μεγ. 1196 Β, 38 ἐπ., ἔκδ. Loeb.

5) Ἀριστοτ Ἀποσπ. 52, πρβλ. 50, ἔκδ. Teubner. Πρβλ. W. Jaeger, Aristotle, μετάφρ. εἰς τὰ Ἀγγλ. ὑπὸ R. Robinson, 2α ἔκδ., Ὀξφόρδη 1948, σελ. 58, 70, 89.

Ἀλλὰ ὁ ὅρος «ἐπιστήμη» εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἰσοκράτους χρησιμοποιεῖται μὲ μίαν περιωρισμένην σημασίαν καὶ συμπίπτει μὲ τὴν γνῶσιν εἰς τὴν συνήθη της ἔννοιαν, δὲν ταυτίζεται δηλαδὴ μὲ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτη ἐπιστήμη κυρίως σημαίνει ρητορικὴ γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ εἰδήμονες[10]. Ἐξαίρεσιν ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ τὸ τμῆμα τοῦ Παναθηναϊκοῦ 28—30, ὅπου ὁ ὅρος ἐπιστήμη ἔχει εὐρυτέραν σημασίαν ἐκείνης τῆς ρητορικῆς γνώσεως καὶ ἱκανότητος.

Ἐξ ἄλλου ὁ ὅρος «δόξα» εἰς τὸν Ἰσοκράτη ἔχει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς φήμης ἢ καλῆς φήμης[11].

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ «δόξα» εὑρίσκεται μεταξὺ ἀγνοίας καὶ γνώσεως, διότι ἡ «δόξα» εἶναι ἀμαυροτέρα τῆς γνώσεως ἀλλὰ φωτεινοτέρα τῆς ἀγνοίας[12]. Ἀξίζει νὰ παραθέσωμεν ὅλον τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ἐξηγεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου ἐπιστήμη. «Ὀφθαλμοί, ἦν δ' ἐγώ, οἶσθ', ὅτι ὅταν μηκέτι ἐπ' ἐκεῖνά τις αὐτοὺς τρέπῃ, ὧν ἂν τὰς χρόας τὸ ἡμερινὸν φῶς ἐπέχῃ, ἀλλὰ ὧν νυκτερινὰ φέγγῃ, ἀμβλυώττουσί τε καὶ ἐγγὺς φαίνονται τυφλῶν, ὥσπερ οὐκ ἐνούσης καθαρᾶς ὄψεως. Καὶ μάλα, ἔφη. Ὅταν δὲ γ' οἶμαι, ὧν ὁ ἥλιος καταλάμπῃ, σαφῶς ὁρῶσι καὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις ὄμμασιν ἐνοῦσα φαίνεται. Τί μήν; Οὕτω τοίνυν καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὧδε νόει· ὅταν μὲν οὗ καταλάμπει ἀλήθειά τε καὶ τὸ ὄν, εἰς τοῦτο ἀπερείσηται, ἐνόησέ τε καὶ ἔγνω αὐτὸ καὶ νοῦν ἔχειν φαίνεται· ὅταν δὲ εἰς τὸ τῷ σκότῳ κεκραμένον, τὸ γιγνόμενόν τε καὶ ἀπολλύμενον, δοξάζει τε καὶ ἀμβλυώττει ἄνω καὶ κάτω τὰς δόξας μεταβάλλον καὶ ἔοικεν οὗ νοῦν οὐκ ἔχοντι». [13]

Περαιτέρω ὁ Πλάτων ταυτίζει σχεδὸν ἐπιστήμην καὶ ἀλήθειαν, διακρίνει ὅμως ταύτας ἀπὸ τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον θέτει ὑψηλότερον, καθ' ὅτι εἶναι ἄξιον μεγαλυτέρας τιμῆς[14].

Ἂν καὶ ἡ ὀρθὴ δόξα εἶναι πλησίον τῆς ἐπιστήμης[15] αἱ δύο αὗται ἔννοιαι δὲν συμπίπτουν, διότι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ των, καθ' ὅτι ὁ ἔχων ἐπιστήμην ἐπιτυγχάνει, ἀλλ' ὁ ἔχων ὀρθὴν δόξαν εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἐπιτυγχάνει καὶ εἰς μερικὰς ὄχι[16]. Ἡ ἀκριβὴς διαφορὰ μεταξύ των ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ὀρθαὶ δόξαι εἶναι προσωριναί, δὲν διαρκοῦν πολὺν χρόνον, ἀλλὰ συντόμως ἐξαφανίζονται[17].

---

6) Κατὰ Σοφιστῶν 8. πρβλ. Isokrates ἔκδ. Loeb, τόμ. II, σελ. 20. Ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι ὁμοία μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Μετὰ τὰ Φυσ. 901α 1—5 (Loeb). Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἡ ἄποψις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς ἐπιστήμης πλησιάζει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον τοῦ Ἰσοκράτους ἀλλὰ ὄχι καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Πολιτ. Ζ 522 C.

7) Κατὰ Σοφ. 3, πρβλ. Περὶ Ἀντιδ. 271.

8) Περὶ Ἀντιδ. 184.

9) Ἑλένη 5, πρβλ. Παναθ. 9, Πλάτ. Κρίτων 46 d, Πολιτεία Ε 476 d.

10) Κατὰ Σοφ. 16.

11) Κατὰ Σοφ 2, Ἀρχίδ. 109, Περὶ Εἰρ. 39, Παναθην. 260, Ἑλένη 23, Εὐαγ. 3, Πρὸς φίλ. Β 4, πρβλ. Πλάτ. Πολιτ. Β 363 Α.

12) Πολιτ. Ε 478 C, D, πρβ. Ε 477 Β.

13) Πολιτ. ΣΤ 508 C - D.

14) «Ἐπιστήμην δὲ καὶ ἀλήθειαν, ὥσπερ ἐκεῖ φῶς τε καὶ ὄψιν ἡλιοειδῆ μὲν νομίζειν ὀρθόν, ἥλιον δὲ ἡγεῖσθαι οὐκ ὀρθῶς ἔχει οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀγαθοειδῆ μὲν νομίζειν ταῦτ' ἀμφότερα ὀρθόν, ἀγαθὸν δὲ ἡγεῖσθαι ὁπότερον αὐτῶν οὐκ ὀρθόν, ἀλλ' ἔτι μειζόνως τιμητέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἕξιν». Πολιτ. ΣΤ 509 Α.

15) Θεαίτ. 200 Ε.

16) Μένων 97 C.

17) Μένων 98 A - B.

Αὐτὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ μόνη διαφορά, διότι ἄλλως «δόξα» καὶ «ἐπιστήμη» εἶναι ὅμοιαι καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ πρώτη δὲν εἶναι κατωτέρα τῆς δευτέρας ἢ ὀλιγώτερον χρήσιμος [18].

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχει διαφορὰ καὶ μεταξὺ τῶν «ἐπιστημῶν». Ἄλλαι μὲν ἐρευνοῦν τὰ ἀντικείμενα ποὺ γίνονται καὶ μετὰ χάνονται καὶ ἄλλαι τείνουν πρὸς ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα ποὺ δὲν γίνονται καὶ δὲν καταστρέφονται καὶ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀμετάβλητα πάντοτε. Αἱ δεύτεραι εἶναι ἀληθέστεραι τῶν πρώτων [19].

Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀληθὴς δόξα εἶναι ὁμοία μὲ τὴν φρόνησιν [20]. Εἶναι κάτι ὅμοιον μὲ τὴν «σωφροσύνην» τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἄλλο τι ἀπὸ τὴν δόξαν μετὰ λόγου ποὺ τείνει πρὸς τὸ ἄριστον [21]. Ὅταν χάνωμεν τὴν ὀρθὴν δόξαν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν ἔχομεν ἀναγκαίως μίαν ἐσφαλμένην δόξαν καὶ ἀντιστρόφως. Μεταξὺ ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης «δόξης» δὲν ὑφίσταται ἄλλο τι παρὰ ἄγνοια [22].

Μὲ τὴν «δόξαν» ἡ ψυχὴ δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τῆς φρονήσεως, τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς σοφίας. «Ἐπιστήμη» εἶ αι ὁδὸς τῆς γνώσεως ἑνὸς πράγματος, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ποικίλλῃ, ἄλλως εἶναι πέραν τοῦ κύκλου τῆς παρατηρήσεώς μας [23].

β'. Ἡ ἀπόκτησις τῆς γνώσεως.

Βασικὸς τρόπος ἀποκτήσεως τῆς γνώσεως κατὰ τὸν Ἰσοκράτη εἶναι αἱ αἰσθήσεις [24]. Εἰδικώτερον ὁ Ἰσοκράτης πιστεύει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν περισσοτέραν γνῶσιν διὰ τῆς ἀκοῆς παρὰ διὰ τῆς ὁράσεως [25]. Καὶ εἶναι ἐπόμενον εἰς τὴν ἐποχήν του ἡ ἀκοή, ἡ ἀκρόασις καὶ ὁ προφορικὸς λόγος γενικώτερον νὰ διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλον ὡς μέσον πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεως, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ γραπτὸς λόγος ἦτο πολὺ περιωρισμένος λόγῳ μὴ ὑπάρξεως τοῦ μέσου ποὺ τὸν κατέστησε εὐρύτατον, τῆς τυπογραφίας. Τὰ βιβλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν χειρόγραφα, δηλαδὴ τόσον περιωρισμένα ποὺ θὰ ἐλέγομεν οὐσιαστικῶς ἀνύπαρκτα. Ὅλη ἡ σοφιστικὴ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ρητορικὴ κίνησις τοῦ ε' καὶ δ' αἰῶνος ἐγίνετο διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου κυρίως καὶ ἐλάχιστα διὰ τοῦ γραπτοῦ [26].

---

18) Μένων 98 C.

19) Φίλ. 61 D - E.

20) Iambl, Protr. 7 (43—25—49)... (Pristelli, Oxonii).

21) Φαῖδρος 237 E.

22) Ἀποσπάσματα 121, Λειψίας.

23) Ἠθικὰ Νικ. 1139 B 15 ἑξ., ἔκδ. Loeb.

24) Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἰσοκράτης ἀνήκει εἰς τοὺς προδρόμους τῆς ἐμπειριοκρατίας καὶ μάλιστα τῆς αἰσθησιαρχίας, ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῶν νεωτέρων ἐμπειριστῶν Bacon, Locke καὶ J. St. Mill εἴκοσι καὶ πλέον αἰῶνας. Ὅρα λέξις εἰς Χ. Ἀνδρούτσου, Φιλοσ. Λεξικόν, Ἀθῆναι 1926.

25) Παναθην. 150.

26) Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ λόγου, προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ, ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μέχρι σήμερον παρατηρεῖται μία παλινδρομικὴ κίνησις. Ὁ λόγος, ἐφ' ὅσον ἡ τυπογραφία εἶναι ἀνύπαρκτος, διαδίδεται, ἐνεργεῖ καὶ δημιουργεῖ ὑπὸ τὴν προφορικήν του ὑπόστασιν ὅσον καὶ ἂν ὑφίσταται καὶ ὡς γραπτὸς εἰς τὰ χειρόγραφα κείμενα διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε ἐφευρέθη ἡ τυπογραφία. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς καὶ ἐντεῦθεν ὁ ἄνθρωπος στρέφεται πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ παραλλήλως πρὸς τὸν προφορικόν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος ἐπιδρᾷ εὐρύτατα ἐπὶ τῆς μορφώσεώς του λόγῳ τῆς

Περαιτέρω ὁ Ἰσοκράτης ἐπιμένει εἰς τὴν μόρφωσιν διὰ τῆς σπουδῆς. Ἡ μόρφωσις, ἡ ὁποία ἀποκτᾶται διὰ τῆς σπουδῆς ἀνεβάζει τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ρίπτει φῶς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος, τοῦ κάμνει γνωστὸν τὸ παρελθόν, ποὺ εἶναι πολύτιμος σύμβουλος διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἰσοκράτης κατακρίνει τοὺς Λακεδαιμονίους, διότι οὗτοι ἐπροτίμων τὴν στρατιωτικὴν ἄσκησιν παρὰ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν, ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι[27].

Ἀλλὰ ὁ Ἰσοκράτης δὲν εἶναι ὁ θεωρητικὸς τῆς γνώσεως. Δὲν διακηρύσσει «ἡ γνῶσις διὰ τὴν γνῶσιν». Σκοπὸς τῆς γνώσεως καὶ γενικώτερον τῆς σπουδῆς εἶναι νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος καλύτερος ὡς χαρακτὴρ καὶ ὄχι ἁπλῶς νὰ ὑπερτερῇ ἀπὸ τὸν ἀμόρφωτον ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ προοδεύῃ εἰς τὴν φρόνησιν καὶ τὴν πρακτικὴν ζωήν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο πρέπει νὰ μαθητεύσῃ, νὰ γίνῃ ἀκροατής, νὰ ἐνδιαφερθῇ νὰ εὕρῃ τὸν κατάλληλον διδάσκαλον καὶ σύμβουλον, ὁ ὁποῖος θὰ τὸν ἀσκήσῃ καὶ καλλιεργήσῃ[28].

Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν ἐρευνήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ὁσονδήποτε καὶ ἂν εὑρύνῃ τὸν ὁρίζοντα τῆς γνώσεώς του, ποτὲ δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ διαρρήξῃ τὸ φράγμα ποὺ φράσσει τὸ παρὸν ἀπὸ τὸ μέλλον. Τὸ μέλλον θὰ παραμένῃ πάντα ἄγνωστον, διότι ἡ γνῶσις τοῦ μέλλοντος εἶναι ἀπρόσιτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν[29].

Εἰς τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον σημεῖον ἵσταται ἡ πλατωνικὴ γνωσιολογία. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἔχομεν γνῶσιν προερχομένην ἀπὸ τὸν ὁρατὸν κόσμον καὶ συλλαμβανομένην διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἀληθὴς γνῶσις. Εἶναι μία σκιὰ τῆς γνώσεως. Ἡ γνῶσις ἐκτείνεται εἰς δύο κόσμους, τὸν ὁρατὸν καὶ τὸν διανοητικόν. Ὁ πρῶτος περιλαμβάνει τὴν κατωτέραν καὶ ὁ δεύτερος τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν. Ὁ πρῶτος ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν σκιὰν τῶν ὁρατῶν πραγμάτων[30] καὶ τὸ δεύτερον τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, φυτείας, ζῶα, τεχνητὰ ὄντα καὶ λοιπά. Ὁ κόσμος τῆς διανοητικῆς γνώσεως ὑποδιαιρεῖται ἐπίσης εἰς δύο περιοχάς. Εἰς τὴν πρώτην περιλαμβάνονται αἱ τέχναι καὶ δεξιότητες εἰς μίαν γενικὴν σκοπιάν, ὅπως τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς συλλογιστικῆς πορείας ὁδηγοῦν εἰς νέαν γνῶσιν[31]. Τὰ μαθηματικὰ χρησιμοποιοῦν ὁρατὰ σύμβολα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι στενὰ συνδεδεμένα μὲ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τείνουν ὅμως νὰ ἀποκαλύψουν τὴν ἀληθῆ γνῶσιν. Εἰς τὴν δευτέραν περιοχὴν τοῦ νοητικοῦ κόσμου τοῦ Πλάτωνος ὑπάρχουν αἱ ἰδέαι καὶ ὁ καθαρὸς λόγος[32]. Αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθηματικῶν εἶναι ἁπλῶς ὑποθέσεις τῶν φιλοσόφων. Ὅθεν διαλεκτικὴ καὶ μαθηματικὰ εἶναι ὁ δρόμος πρὸς μίαν καθαρὰν ἀληθῆ γνῶσιν[33].

Τὰ μαθηματικὰ εἶναι ἡ καθαρὰ ἐπιστήμη, διότι τὰ ἀντικείμενά των δὲν εἶναι αἰσθητὰ ἀλλὰ πέραν πάσης ἐμπειρίας. Ἡ ξυλίνη σφαῖρα ἐπὶ παραδείγματι δὲν

εὐρυτάτης διαδόσεώς του διὰ τοῦ ἐντύπου κειμένου. Σήμερον ὅμως, παρ' ὅλον ὅτι ὁ γραπτὸς λόγος ὄχι μόνον δὲν ἔπαυσε νὰ καλλιεργεῖται, ἀλλὰ λόγῳ τῶν τελειοτάτων μέσων ἐκτυπώσεως εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν συγχρόνων μέσων μαζικῆς ἐνημερώσεως, ραδιοφώνου τηλεοράσεως κλπ., τὰ ὁποῖα ἔχουν κατακτήσει τὴν σύγχρονον ζωήν, ὁ ἄνθρωπος κινεῖται εὐρύτερον εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ προφορικοῦ λόγου.

27) Παναθην. 209.

28) Ἐπιστ. πρὸς Διονύσ. 4.

29) Κατὰ Σοφιστῶν 2, παράβ. Περὶ Εἰρήνης 8.

30) Πολιτεία S 510 A.

31) Πολιτεία S 510 B - E, πρβλ. 511 C.

32) Πολιτεία S 510 B, 511.

33) Πολιτεία S, 511.

εἶναι ἡ πραγματικὴ σφαῖρα, ἀλλὰ ἕνα σύμβολόν της. Ἡ πραγματικὴ σφαῖρα εἶναι μία ἰδεατὴ σφαῖρα ποὺ δὲν ὑφίσταται εἰς τὰ αἰσθητὰ πράγματα [34]. Ὅθεν ἡ ἀληθὴς γνῶσις κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι πέραν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσώτερον τῆς ψυχῆς, ἔχει δὲ τὴν μορφὴν τῆς ἀναμνήσεως [35]. Τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἑξῆς: πρῶτον τὸ ὄνομα, δεύτερον ὁ ὁρισμός, τρίτον ἡ εἰκὼν καὶ τέταρτον ἡ γνῶσις. Πέμπτον εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀλήθεια [36].

Συνοψίζοντες θὰ ἐλέγομεν ὅτι τεραστία ἀπόστασις χωρίζει τὴν γνωσιολογίαν τῶν δύο διανοητῶν τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἰσοκράτης ἀνήκει εἰς τοὺς ἐμπειριστάς. Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδεαλιστής. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ ρήτωρ τῆς ἀρχαιότητος μὲ πολὺ περιορισμένας φιλοσοφικὰς ἐνατενίσεις. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ θεωρητικὸς ποὺ διὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ μίαν τελείως διαφορετικὴν σκοπιάν, διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ μίαν τελείως διαφορετικήν, ἰδεαλιστικὴν γνωσιολογίαν.

γ'. Αἱ «ἰδέαι» τοῦ Ἰσοκράτους.

Αἱ «ἰδέαι» τοῦ Ἰσοκράτους δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ ἐκείνας τοῦ Πλάτωνος. Ὅπως ἡ Φιλοσοφία του εἶναι πρακτικὴ καὶ ἐν πολλοῖς συμπίπτει μὲ τὴν ρητορικήν του, οὕτω καὶ αἱ «ἰδέαι» του ἔχουν πρακτικὸν χαρακτῆρα καὶ σημαίνουν τὰ σχήματα, τὰ στοιχεῖα, τὰς μεθόδους καὶ γενικῶς τὰς ἀρχὰς τῆς ρητορικῆς του [37]. Περαιτέρω ὁ ὅρος «ἰδέα» εἰς τὸν Ἰσοκράτη σημαίνει καὶ σχέσιν [38] ἢ σχήματα ποιήσεως [39], ἀλλὰ οὐδαμοῦ ὁ ὅρος ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς πλατωνικῆς ἰδέας, ἂν καὶ ἡ Ἰσοκράτειος «ἰδέα» ἀπαντᾷ ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγκρατείας καὶ δικαιοσύνης [40].

Τοῦ Πλάτωνος ἡ Ἰδέα εἶναι ἡ κορυφὴ τῆς φιλοσοφίας του, τὸ ὄντως Ὄν, τὸ συνώνυμον τοῦ ἀγαθοῦ καθ' ἑαυτό, εἶναι τὸ φῶς τοῦ φωτίζει τὰ πράγματα διὰ νὰ τὰ καταστήσῃ κατανοητά. Ὅ,τιδήποτε γνωρίζομεν, ἡ γνῶσις μας δι' αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Ἰδέαν. Ἐὰν τὸ μέλλον νὰ γνωσθῇ ἀντικείμενον φωτίζεται ἀπὸ τὴν Ἰδέαν, δυνάμεθα νὰ τὸ γνωρίσωμεν, Ἀλλ' ἂν αὐτὸ εὑρίσκεται εἰς τὸ σκότος, ὅταν δηλαδὴ δὲν τὸ φωτίζῃ τὸ φῶς τῆς Ἰδέας, τότε ἔχομεν μίαν δόξαν, μίαν γνώμην ἐπ' αὐτοῦ [41].

Αὐτὴ ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ αἰτία τῆς γνώσεως [42] καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας [43]. Ὁ Πλάτων, ὡς προείπομεν, διακρίνει τὰ πράγματα εἰς αἰσθητὰ καὶ μὴ αἰσθητά. Εἰς τὴν β' κατηγορίαν ἀνήκουν αἱ ἰδέαι ποὺ συλλαμβάνονται μὲν διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁραταί [44].

---

34) Πολιτεία S 510 E καὶ 511 A, πρβλ. Ἰ. Θεοδωρακοπούλου, Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα, Ἀθῆναι 1964, σ. 188.

35) Μένων 81 α-ε, πρβλ. Φαίδων 76α.

36) Ζ' Ἐπιστολὴ 342 A - B, πρβλ. Κρατύλος 439 A.

37) Περὶ Ἀντιδ. 11, πρβλ. 45, Παναθην. 2, Κατὰ Σοφιστῶν 16.

38) Νικοκλῆς 44.

39) Πρὸς Νικοκλέα 48.

40) Νικοκλῆς 30.

41) Ὅρα ἀνωτέρω σ. (2).

42) Πολιτεία S 508 D - E.

43) Πολιτεία Z 521 C. Ὅρα ἀνωτέρω σ. (2).

44) Πολιτεία S 507 B.

Τὸν Ἀριστοτέλη δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἐνθουσιάζῃ ἡ πλατωνικὴ «ἰδέα», καθ' ὅτι εἶναι περισσότερον ρεαλιστής[45]. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἰδέα εἶναι ἕνα ὡρισμένον χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον ὡς γένος ἀνήκει εἰς ὅλα τὰ εἴδη του[46]. Ἐξηγῶν λεπτομερέστερον ὅτι ἰδέα εἶναι ἕνα κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅλων τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς αὐτὴν χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῆς γεωμετρίας. Λέγει λοιπὸν ὅτι, ἐὰν γεωμετρία εἶναι μία ἐπιστήμη, ὄχι αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης ἰσότητος καὶ αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης συμμετρίας, ἀλλὰ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς συμμετρίας γενικῶς, τότε μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἴσον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἡ συμμετρία καθ' ἑαυτήν, «αὐτόισον καὶ αὐτοσύμμετρον καὶ αὐτὰ εἶναι ἰδέαι[47].

Τοῦ Ἀριστοτέλους αἱ «ἰδέαι» δηλαδὴ συμπίπτουν μὲ ὅ,τι ὀνομάζομεν εἰς τὴν λογικὴν ἔννοίας. Συγγενεύουν βεβαίως μὲ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας, ἀλλὰ δὲν συμπίπτουν, δὲν φθάνουν τὸ ὕψος των.

δ'. Ὁ «λόγος» τοῦ Ἰσοκράτους.

Τοῦ Ἰσοκράτους ὁ «λόγος» δὲν εἶναι μόνον ρητορική, ἀλλὰ κάτι ὑψηλότερον, διότι σημαίνει ἐπίσης σκέψιν, διάνοιαν, διανοητικὴν δύναμιν[48]. Δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν τοῦτο ἀπὸ τὸν ὑπέροχον ὕμνον, τὸν ὁποῖον ὁ ἀρχαῖος ρητοροδιδάσκαλος κάμνει εἰς τὸν λόγον[49]. Εἰς τὸν ὕμνον αὐτὸν τοῦ λόγου ὁ ὅρος δὲν ἔχει μόνον τὴν ἔννοιαν τῆς ἱκανότητος τοῦ ὁμιλεῖν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τοῦ σκέπτεσθαι, διανοεῖσθαι.

Τὸ προνόμιον τοῦ ὁμιλεῖν εἶναι ἀναμφισβητήτως σπουδαιότατον καὶ διακρίνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα. Τὸ ὁμιλεῖν ὅμως εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸ σκέπτεσθαι καὶ εἶναι συνέπεια τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Τοῦ Ἰσοκράτους λοιπὸν ὁ «λόγος» εἶναι καὶ τὰ δύο, καὶ σκέψις ποὺ ἐξωτερικεύεται, ποὺ τείνει νὰ λάβῃ αἰσθητὴν μορφὴν διὰ τῆς ὁμιλίας καὶ σκέψις ποὺ δὲν λαμβάνει ἐξωτερικήν, αἰσθητὴν ὑπόστασιν διὰ τῆς γλώσσης. Δὲν εἶναι δηλαδὴ μόνον ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τοῦ λόγου, τὸ ἔνδυμα, ἡ λέξις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὑπόστασίς του, τὸ νόημα, ἡ ἔννοια, ὁ νοῦς[50]. Αὐτὸ δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχον τμῆμα τοῦ ὕμνου εἰς τὸν λόγον ποὺ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐγγενομένου δ' ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουληθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν, ἀλλὰ καὶ συνελθόντες πόλεις ᾠκίσαμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας εὕρομεν, καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα λόγος ἡμῖν ἐστιν ὁ συγκατασκευάσας»[51], ποὺ ἐνθυμίζουν τὰς ἀντιστοίχους σκέψεις τοῦ Shelley

---

45) Ἀποσπάσματα 8, ἔκδ Λειψίας.

46) Μετὰ τὰ Φυσ. 1079 Β 3—11, ἔκδ. Loeb.

47) Ἀποστ. 187, ἔκδ. Λειψίας, πρβλ. 188, 189, Μετὰ τὰ φυσ. 1060α 7—13, 1060 Β 1—3. ἔκδ. Loeb., W. Jaeger, Aristotle, Μετάφρ. R. Robinson, Oxford 1948², σ. 172.

48) Ἡ λέξις λόγος ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον καὶ τοὺς Στωικοὺς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς λογικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία διέπει τὰ τοῦ κόσμου συμφώνως πρὸς αἰωνίους νόμους τεθειμένους ὑπ' αὐτῆς. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἔλαβε τὴν σημασίαν τῆς ὑποστατικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ διοικεῖ αὐτὸν (Εὐαγγ. κατὰ Ἰωάν. 1). Εἰς πλείστας περιπτώσεις ὁ λόγος συμπίπτει μὲ τὴν διάνοιαν. Ὅταν οἱ δύο ὅροι διακρίνωνται, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν Κάντ, τότε λόγος σημαίνει μίαν ἀνωτέραν πνευματικὴν δύναμιν ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὰς ἰδέας, ἡ δὲ διάνοια, κατωτέρα τοῦ λόγου, ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐννοίας. Χ. Ἀνδρούτσου, Φιλοσοφικὸν Λεξικόν, Ἀθῆναι 1929, σ. 228.

49) Περὶ Ἀντιδ. 253—257, πρβλ. Νικοκλῆς 5—9, Πανηγυρ. 48.

50) Ὅρα Norlin, Isocrates, Loeb, τόμ. I, Εἰσαγωγή, σ. XXIII'.

51) Περὶ Ἀντιδόσ. 254, πρβλ. Νικοκλῆς 6.

«Αὐτὸς μᾶς ἔδωσε λόγον καὶ ὁ λόγος ἐδημιούργησε σκέψιν»[52]. Ὁ λόγος λοιπὸν κατὰ τὸν Ἰσοκράτη νοεῖται ὡς τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον ἀπηλλάγημεν ἀπὸ τὸ «θηριωδῶς ζῆν», ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήσαμεν πολιτισμόν.

Ὅθεν ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτους δὲν συμπίπτει μὲ ἐκεῖνον τοῦ Ἡρακλείτου οὔτε ὅμως περιορίζεται εἰς τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ ὁμιλεῖν παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ἰσοκράτης ἦτο ρητοροδιδάσκαλος. Ὡς στοχαστὴς ὁ Ἰσοκράτης κάμνει μίαν βαθυτέραν θεώρησιν τοῦ ὅρου δίδοντάς του τὴν βαθυτέραν του σημασίαν, τοῦ διανοεῖσθαι, τῆς σκέψεως.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναγνωρίζουν καὶ οἱ δύο τὴν σπουδαιότητα τοῦ λόγου διὰ τὴν ζωήν. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὸν λόγον ὡς τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως[53]. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸν προφορικὸν λόγον ἀνώτερον τοῦ γραπτοῦ ὁμιλῶν εἰρωνικῶς διὰ τὰ ἔργα του[54].

Ὁ λόγος εἶναι ἡ ὑψίστη διανόησις, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος τείνει νὰ φθάσῃ τὸ ὄν[55] καὶ συμπίπτει μὲ τὴν θείαν ἱκανότητα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν[56] καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος πρέπει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη νὰ εἶναι ἡ βάσις πάσης πράξεως[57] κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα ἡ παιδεία πρέπει νὰ βασίζεται εἰς αὐτόν[58].

Ἡ ὁμιλία εἶναι τὸ σῶμα τοῦ λόγου καὶ τὸ νόημα εἶναι ἡ ψυχή του. Ἀμφότερα εἶναι τόσον ἑνωμένα, ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ χωρίσῃ τις. Ἡ οὐσία δὲν εὑρίσκεται ἐκτὸς τοῦ λόγου, ὅπως ἐνόμιζαν οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ λόγου καὶ συλλαμβάνεται διὰ τῆς νοήσεως[59]. Τέλος διὰ τὸν Πλάτωνα ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι ἡ ὑψίστη ἰδέα, ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὸ Ἀγαθόν[60].

Καὶ οἱ τρεῖς λοιπὸν διανοηταὶ τῆς ἀρχαιότητος συμφωνοῦν ἐπὶ τῆς βαθυτέρας σημασίας τοῦ ὅρου λόγος. Ὁ Ἰσοκράτης βεβαίως τονίζει περισσότερον τὴν ἐξωτερικὴν ὑφὴν τοῦ λόγου, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ περισσότερον ὁ Πλάτων, ἐπιμένουν περισσότερον ἐπὶ τῆς βαθυτέρας τοῦ ὅρου σημασίας. Ἰδιαιτέρως ὁ Πλάτων ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν φιλοσοφικῶν του ἐνατενίσεων ἐκκινῶν βλέπει τὸν λόγον ὡς κάτι τὸ πολὺ ὑψηλόν, ποὺ εἰς τὴν ἀπόλυτον μορφήν του συμπίπτει μὲ τὸ Ἀγαθόν.

Τέλος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἄποψις τοῦ Ἰσοκράτους ὅτι ἡ ἀληθὴς γνῶσις εἶναι ἀπρόσιτος ἔχει μερικὰ ὀρθὰ σημεῖα. Ὅ,τι ἐθεωρεῖτο τὴν μίαν ἐποχὴν ὀρθὸν ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρῆται τὴν ἑπομένην ἐσφαλμένον καὶ ἀντιστρόφως. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἀλληλοσυγκρούονται εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε πολλάκις τὸ ἕνα νὰ ἀνατρέπει τὸ ἄλλο.

Ἀλλ' ἐὰν ἐγίνετο παραδεκτὴ ἡ ἄποψις τοῦ Ἰσοκράτους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ματαίως ἐρευνᾷ, διότι ἡ γνῶσις εἶναι ἀπρόσιτος, τότε οὐδεμία ἐπιστημονικὴ πρόοδος θὰ εἶχε σημειωθῇ. Ἡ ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ ἡ δίψα του νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν ἤνοιξαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων τοιαύτας ὁδοὺς πρὸς ἔρευναν καὶ γνῶσιν, ὥστε συνεχῶς ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀνέρχεται τὰς βαθμίδας τῆς γνώσεως ἀλλὰ καὶ πάντοτε νὰ διψᾷ διὰ περαιτέρω γνῶσιν.

---

52) Shelley, Prom. Bount. The Complete Poetical Works, Oxford 1945, στ. 72. Πρβλ. Ξενοφ. Ἀπομν. IV, III. 11 ἑξῆς.

53) Πολιτικὰ 1253α 9—18.

54) Ζ' Ἐπιστ 341 B, πρβλ. Ἰ. Θεοδωρακοπούλου ἔνθ' ἀνωτ., σ.σ. 96—97.

55) Τίμ. 28 A, Θεαίτ. 202 B - C, πρβλ. Ἀριστοτέλους, Ἠθικὰ Νικομάχεια 1177 β 27—1178α 7.

56) Ἀριστοτ., Ἠθ. Νικομ. 1177α 30 ἑξ.

57) Ἠθ Νικομ. 1098α 7—14, 1103β 31.

58) Νόμοι II, 659 D.

59) Φαίδ., 75 D· πρβλ. Ἰ Θεδωρακοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 173 ἑξ.

60) Πολιτεία S 510β· πρβλ. W. Jaeger, Paideia, τ. II, σ. 289, μετάφρ. εἰς τὰ ἀγγλικὰ ὑπὸ Gibbert, Highet, Oxford 1944—45.

SUMMARY

Isocrates' theory of knowledge; with reference to Plato and Aristotle.

Isocrates believes that it is impossible for human itelligence to know exactly everything that exists. Plato and Aristotle disagree with him. The former says that the soul can know and understand everything provided that it is lighted by the idea of good, the latter also maintains that the human being can obtain knowledge about everything.

Furthermore there is a distinction among them regarding science-conjecture, ideas, but they agree more or less as far as «logos» is concerned. In Isocrates science does not mean true knowledge; it is used rather for the rhetorical knowledge, while opinion is rather a practical experience. For Plato science is about «that which is, to know the condition of that which is, but opinion opines» (Rep. E 478). In Aristotle science is the way to know a thing which cannot vary; between right and false opinion nothing exists except ignorance.

Isocrates' «ideas» include the principles of his rhetoric. Platos' ideas are the summit of his philosophy, while for Aristotle idea is a definite characteristic which belongs as genus to all its species.

Basically all three thinkers agree over the meaning of «logos». The only difference is that Aristotle and moreover Plato insist on the inside meaning of «logos».

Regarding the obtaining of knowledge Isocrates maintains that the human being obtains knowledge through the senses. Plato on the contrary says that the knowledge we get by the senses is a shadow of knowledge. The true knowledge is beyond the sensible world and springs from the inner part of the soul.

Summarising we can say that Isocrates was an empiricist who follows the way of the «epistemology» of empirical philosophers, to which his view is related.